

ROCZNIK TOMISTYCZNY
12 (2023) 1

ROCZNIK TOMISTYCZNY

12 (2023) 1

ΘΩΜΙΣΜΟΣ ΤΑ ΧΡΟΝΙΚΑ
ANNARIUS THOMISTICUS
THOMISTIC YEARBOOK
THOMISTISCHES JAHRBUCH
ANNUAIRE THOMISTIQUE
ANNUARIO TOMISTICO
TOMISTICKÁ ROČENKA

ROCZNIK TOMISTYCZNY

12 (2023) 1

Naukowe Towarzystwo Tomistyczne
WARSZAWA

KOMITET REDAKCYJNY / EDITORIAL BOARD:

Michał Zembrzuski (sekretarz / secretary), Magdalena Płotka (zastępca redaktora naczelnego / deputy editor), Dawid Lipski, Natalia Herold (internet), Izabella Andrzejuk, Artur Andrzejuk (redaktor naczelny / editor-in-chief)

RADA NAUKOWA / SCIENTIFIC COUNCIL:

Michał Zembrzuski, Adam Wielomski, Stanisław Wielgus, Janusz Węgrzecki, Antoni B. Stępień, Arkady Rzegocki, Jerzy Nitychoruk, Marcin Karas, Krzysztof Kalka, Piotr Jaroszyński, Pavol Dancák, Paul J. Cornish, Mehmet Zeki Aydin, Artur Andrzejuk, Anton Adam.

RECENZENCI / REVIEWERS

Marcin Trepczyński, Antoni B. Stępień, Marek Prokop, Tomasz Pawlikowski, Mikołaj Krasnodębski, Marcin Karas, Andrzej Jonkisz, Piotr Jaroszyński, Grzegorz Hołub, Paul J. Cornish, Imelda Chłodna-Błach, Marcin Bukała, Henryk Anzulewicz.

REDAKCJA JĘZYKOWA / LANGUAGE EDITORS

Elżbieta Pachciarek (j. polski), Bernice McManus-Falkowska, Ewa A. Pichola, Joanna Pyłat, Magdalena Płotka (j. angielski), Christel Martin, Iwona Bartnicka (j. francuski), Adam M. Filipowicz, Michał Zembrzuski (greka, łacina)

PROJEKT OKŁADKI

Mieczysław Knut

OPRACOWANIE GRAFICZNE, SKŁAD I ŁAMANIE

Małgorzata Biegańska-Bartosiak

© Artur Andrzejuk / Naukowe Towarzystwo Tomistyczne (wydawca / editor)

Warszawa 2023

ISSN 2300-1976

Unikalny numer identyfikacyjny – 493506

Rocznik Tomistyczny ukazuje się dzięki pomocy Jacka Sińskiego

Redakcja Rocznika Tomistycznego

ul. Klonowa 2/2

05-806 Komorów POLSKA

www.roczniktomistyczny.pl

e-mail: redakcja@roczniktomistyczny.pl

**Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego**

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego
pochodzących z Funduszu Promocji Kultury

Druk i oprawa: Sowa Sp. z o.o., ul. Raszyńska 13, 05-500 Piaseczno
www.sowadruk.pl

Spis treści

Od Redakcji (Michał Zembrzuski)	9
Miejsce filozofii w zespole nauk Z Antonim B. Stępnem rozmawia Artur Andrzejuk.....	11

Rozprawy i artykuły

Artur Andrzejuk Teologia Tomasza z Akwinu. Specyfika głównych zagadnień	17
Marcin Karas Middle Ages and Renaissance Reconciled in the Philosophical Thought of Nicolaus Copernicus.....	31
Izabella Andrzejuk Konstanty Michalski (1879-1947) and His Philosophy of History	47
Agnieszka Gonddek Tomaszowa koncepcja miłości w ujęciu ojca Feliksa Wojciecha Bednarskiego OP.....	63
Michał Zembrzuski Tomaszowe rozumienie wiary jako aktu intelektu i kwestia intelektualności treści wiary (<i>intellectus fidei</i>).....	87
Paweł Lesiński, Małgorzata Łuszczzyńska Dobro wspólne w refleksji św. Tomasza z Akwinu a społeczne związanie własności prywatnej w art. 14 ust. 2 niemieckiej ustawy zasadniczej.....	107
Magdalena Płotka Afektywna droga do Boga w ujęciu Bonawentury	127
Tomasz Ł. Stanowski Wątki tomistyczne w filozofii Józefa Gołuchowskiego	139
Izabella Andrzejuk Zagadnienie wychowania w antropologii Konstantego Michalskiego	159
Anton Adam Miejsce filozofii w teologii Wincentego Granata.....	171
Bożena Listkowska Etyka komunikacji w miłości. Studium przypadku bohaterów <i>Ciemnej nocy miłości</i> Mieczysława Gogacza	191
Marian Szymonik Filozofia jako nauka kontemplująca i wyjaśniająca byt – znaczenie tomizmu w wyjaśnianiu faktu religii.....	205
Tomasz Pawlikowski Identyfikacja pryncypiów i separacja metafizyczna w procesie poznania bytu jako bytu	233
Michał Ziółkowski Substancje oddzielone i postczłowiek. Próba konfrontacji myśli Akwinaty z doktryną współczesnego transhumanizmu	249
Artur Andrzejuk Thomistic Theory of Personal Relations	267

Edycje i tłumaczenia

Paweł Borkowski Encyklika <i>Rerum omnium perturbationem</i> Piusa XI – wstęp do przekładu.....	279
Ojciec święty Pius XI Encyklika <i>Rerum omnium perturbationem</i>	283

Sprawozdania i recenzje

Natalia Herold Sprawozdanie z działalności Naukowego Towarzystwa Tomistycznego w roku akademickim 2022/2023	297
Michał Zembrzuski Sprawozdanie z Sympozjum Tomistycznego w Łomży 8 marca 2023	303
Tomasz Ł. Stanowski <i>Semper vivus</i> . Filozofia Józefa Gołuchowskiego z okresu wileńskiego w artykułach litewskiej badaczki Rūty Marij Vabalaitė	307
Karolina Sienkiewicz Filozofia w szkole: wczoraj, dziś, jutro. Recenzja: Agnieszka Gondek, <i>Filozofia wychowania. Filozofia jako podstawa wykształcenia ogólnego w szkole średniej, Warszawa 2022</i>	319
Artur Andrzejuk Uwagi o bycie i istnieniu. Na marginesie przekładu książki Étienne Gilsona <i>Constantes philosophiques de l'être</i> . Recenzja: Étienne Gilson, <i>Filozoficzne stałe bytu</i> , tłum. M. Morek, Warszawa 2022.	325
Maciej Nowak Recenzja: Michał Chaberek, <i>Święty Tomasz z Akwinu a ewolucja</i> , Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty 2019	337
Konstanty Milancej Recenzja: Piotr Moskal, <i>Metafizyka dla studentów teologii</i> , Wydawnictwo Bernardinum, Pelplin 2022	347
Jan Pociąg Recenzja: Marcin Karas, <i>Filozofia i kultura w czasach przełomu. Studia i materiały z badań historyzoficznych</i> , Kraków 2023	349

Polemiki i dyskusje

Peter A. Redpath Small Mistakes in the Beginning: Stanley L. Jaki: Arch-Defender of Christian Civilization of Freedom, and Somewhat Unwitting Obstacle to It?: An American/ Gilsonian Perspective	357
Nota o Autorach.....	365

Table of Contents

Editorial (Michał Zembrzuski).....	9
The place of philosophy among other sciences Artur Andrzejuk's interview with Antoni B. Stępień.....	11

Dissertations and articles

Artur Andrzejuk Theology of Thomas Aquinas. Characteristics of Main Issues.....	17
Marcin Karas Middle Ages and Renaissance Reconciled in the Philosophical Thought of Nicolaus Copernicus.....	31
Izabella Andrzejuk Konstanty Michalski (1879-1947) and His Philosophy of History.....	47
Agnieszka Gondek Thomas's Concept of Love from the Perspective of Father Feliks Wojciech Bednarski OP.....	63
Michał Zembrzuski The Faith as an Act of the Intellect and the Issue of the Intellectuality of the Content of Faith (<i>intellectus fidei</i>) in Thomas Aquinas's Thought.....	87
Paweł Lesiński, Małgorzata Łuszczynska The Thomas Aquinas's idea of common good in relation with private property's social obligation in the art. 14 p. 2 of German basic law.....	107
Magdalena Płotka The affective path to God according to Bonaventure.....	127
Tomasz Ł. Stanowski Thomistic threads in the philosophy of Joseph Goluchowski.....	139
Izabella Andrzejuk The problem of upbringing in anthropology of Konstanty Michalski.....	159
Anton Adam Place of Philosophy in Theology of Wincenty Granat.....	171
Bożena Listkowska The Ethics of Communication in Love. A Case Study of the Characters of Mieczysław Gogacz's <i>Dark Night of Love</i>	191
Marian Szymonik Philosophy as a science that contemplates and explains the ens – the importance of thomism in explaining the fact of religion.....	205
Tomasz Pawlikowski Identification of Principles and the Metaphysical Separation in the Cognition of Being.....	233
Michał Ziółkowski Separate Substances and the Post-Human. An Attempt to Confront Aquinas' Thought with the Doctrine of Contemporary Transhumanism.....	249
Artur Andrzejuk Thomistic Theory of Personal Relations.....	267

Editions and Translations

Paweł Borkowski Encyclical of Pius XI <i>Rerum omnium perturbationem</i> – introduction to translation.....	279
Holy Father Pius XI Encyclical <i>Rerum omnium perturbationem</i>	283

Reports and Reviews

Natalia Herold Report on the activities of the Scientific Thomistic Society in the academic year 2022/2023	297
Michał Zembrzuski Report from the Thomistic Symposium in Łomża on March 8, 2023	303
Tomasz Ł. Stanowski <i>Semper vivus</i> . The philosophy of Joseph Goluchowski from the Vilnius period in the articles of the Lithuanian researcher Rūta Marija Vabalaitė.....	307
Karolina Sienkiewicz Philosophy at school: yesterday, today, tomorrow Review: Agnieszka Gondek, <i>Filozofia wychowania. Filozofia jako podstawa wykształcenia ogólnego w szkole średniej</i> , Warszawa 2022	319
Artur Andrzejuk Notes on being and existence. On the margin of the translation of Étienne Gilson's book <i>Constantes philosophiques de l'être</i> . Review: Étienne Gilson, <i>Filozoficzne stałe bytu</i> , trans. M. Morek, Warszawa 2022.....	325
Maciej Nowak Review: Michał Chaberek, <i>Święty Tomasz z Akwinu a ewolucja</i> , Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty 2019	337
Konstanty Milancej Review: Piotr Moskal, <i>Metafizyka dla studentów teologii</i> , Wydawnictwo Bernardinum, Pelplin 2022	347
Jan Pociąg Review: Marcin Karas, <i>Filozofia i kultura w czasach przełomu. Studia i materiały z badań historyzoficznych</i> , Kraków 2023	349

Controversy and discussions

Peter A. Redpath Small Mistakes in the Beginning: Stanley L. Jaki: Arch-Defender of Christian Civilization of Freedom, and Somewhat Unwitting Obstacle to It?: An American/ Gilsonian Perspective	357
Note about authors.....	365

Tomaszowe rozumienie wiary jako aktu intelektu i kwestia intelektualności treści wiary (*intellectus fidei*)

Słowa kluczowe: wiara, intelekt, rozum, wiarygodność, teologia,
Tomasz z Akwinu

Choć powszechne jest przekonanie, że wiara jest aktem rozumu, to jednak nie do końca jest jasne, co to właściwie oznacza. Nie do końca jasne jest także, czy faktycznie jej podmiotem jest właśnie rozum¹. Co więcej, wiara pojmowana jako akt rozumu, nawet w kontek-

ście Tomaszowych wypowiedzi, może mieć skrajnie różne interpretacje (ewidencjonalistyczną, woluntarystyczną, identyfikującą wiarę wyłącznie z cnotą teologiczną i łaską)². Celem artykułu jest zwrócenie uwagi na Tomaszowe rozważania o intelekcie ludzkim w kon-

Dr hab. Michał Zembrzuski, profesor uczelni w Katedrze Historii Filozofii Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Wykładowca przedmiotów filozoficznych w Wyższym Seminarium Duchownym im. Jana Pawła II w Łomży.

¹ W *Katechizmie Kościoła Katolickiego* odnaleźć można echa Tomaszowej definicji wiary jako aktu rozumu (KKK 155), ale można także odnaleźć echa woluntarystycznych koncepcji wiary albo takich, w których kompetencje rozumu i woli nie są jasne. Przykładem tych ostatnich jest zdanie KKK 143: „Przez wiarę człowiek poddaje Bogu całkowicie swój rozum i swoją wolę. Całą swoją istotą człowiek wyraża przyzwolenie Bogu Objawicielowi. Pismo święte nazywa odpowiedź człowieka objawiającemu się Bogu «posłuszeństwem wiary»”.

² Pierwszą ze współczesnych interpretacji odnaleźć można u Alвина Plantingi – określa się ją mianem ewidencjonalistycznej. Biorąc pod uwagę zdanie z *Seg* (I, c. 6), że chrześcijanie „nie wierzą lekkomyślnie”, to choćby z powodu nawrócenia świata, jakie dokonało się pod wpływem nauczania Chrystusa, jak również ze względu na cuda, jakich On dokonał. Plantinga sugeruje, że wiara byłaby głupia i nieracjonalna, gdyby wierzący nie mieli jakiegoś stopnia oczywistości wiary –

tekście wiary³. A dokładniej mówiąc, zwrócenie uwagi na intelekt możliwościowy, który dokonuje aktu wiary, a także podjęcie tematu intelektualności (poznawalności) prawd, które uznawane są za przedmiot wiary (*intellectus fidei*). Takie rozróżnienie wydaje się być zgodne z myślą Akwinaty, który inaczej prezentował rolę intelektu w ramach aktu wiary, a inaczej jego rolę w dziedzinie teologii (*sacra doctrina*). W zupełnie inny sposób u Tomasza prezentuje się in-

telekt jako ten, który uznaje – skłoniony do tego przez wolę – twierdzenia o Bogu i Jego relacji do stworzenia, a inaczej intelekt, który penetruje, rozpoznaje, uzasadnia i pozwala na radość woli płynącą z poznanych i systematycznie wyłożonych twierdzeń wiary. To odróżnienie może pozwolić na dostrzeżenie właściwego znaczenia filozofii, które różne jest w akcie wiary pojedynczego człowieka i różne w dziedzinie teologii.

mamy bowiem oczywistość o tych rzeczach, które akceptujemy w sposób racjonalny. Jego twierdzenie ma odpowiednie odniesienia do tekstów Akwinaty (zob. np. *S. th.*, II-II, q. 1, a. 4, ad 2). Zob. A. Plantinga, *Reason and Belief in God*, s. 16-93. Można argumentować przeciw temu stanowisku podkreślając, że wiara jako łaska jest konieczna do aktu wiary, że cuda nie do końca mogą potwierdzić przesłania Boże, że wiara różni się od różnych form przekonań, w jakich znajduje się intelekt ludzki (opinia, wiedza, rozumienie). Przeciwną do tej interpretacji przyjmuje Eleonora Stump, gdyż jej stanowisko jest propozycją woluntarystycznego odczytania koncepcji wiary u Tomasza. Niezawodność wiary związanej z działaniem woli wcale nie musi być związana z aktem woli, ale nastawiona jest na pragmatyczne efekty aktu wiary. Ponieważ Bóg jest dobrem najwyższym i szczęściem, przeto wiara, która jest pragnieniem takiego bytu, pozostaje bezbłędną metodą Jego osiągnięcia. Oczywiście można przywołać wypowiedzi, które pozwalają na takie odczytanie tekstów Akwinaty (zob. *De veritate* q. 14, a. 1, co.), jednak nie prezentują całkowicie ani ostatecznie myśli Tomasza. Stump nie uwzględnia autorytetu Boga, który stanowi formalny przedmiot wiary (*S. th.*, II-II, q. 1, a. 1, co). Zob. E. Stump, *Akwinata*, tłum. P. Lichacz, Poznań-Warszawa 2021, s. 629-632. Interpretację eksternalistyczną daje John Jenkins podkreślając, że wiara jest łaską pochodzącą od Boga, która nie domaga się żadnego ewidencjonalistycznego uzasadnienia. Przekonanie, że jakaś informacja pochodzi od Boga nie jest czymś koniecznym do zasadniczego aktu wiary, ale jest warunkiem drugoplanowym. Zasadnicze w wierze jest, że to, w co się wierzy, nie jest oparte na innych twierdzeniach, które również przyjmuje się „na wiarę”. Zob. J. Jenkins, *Knowledge and Faith in Thomas Aquinas*, Cambridge University Press 1997, s. 197-201. Ostatnią z interpretacji odnaleźć można u Matthew K. Sieberta, który akcentuje rolę formalnego przedmiotu wiary, a także użytą i wyróżnioną przez Tomasza kategorię *credere Deo*. Materialnym przedmiotem wiary są twierdzenia stanowiące artykuły wiary, formalny zaś przedmiot sprowadza Akwinata do szczególnego aspektu w jaki dane są artykuły wiary – „formalnym przedmiotem wiary jest prawda pierwsza i właśnie opierając się na niej człowiek nabiera przekonania do prawdy wiary i przyjmuje je” (*S. th.*, II-II, q. 2, a. 2, co). Wiara, jego zdaniem, jest przyłgnięciem do Boga ze względu na to, że to On przekazuje prawdę (Zob. *S. th.*, II-II, q. 11, a. 1, co.). Zob. M.K. Siebert, *Aquinas on Believing God*, „Proceedings of the American Catholic Philosophical Association” 89 (2015), s. 97-107.

³ Artykuł jest kontynuacją moich badań nad dziedziną intelektu, przeniesioną w obszar zagadnień teologicznych. Zob. M. Zembrzuski, *Filozofia intelektu. Tomasza z Akwinu koncepcja intelektu możliwościowego i czynnego*, Wydawnictwo Liberi Libri, Warszawa 2019; «Donum intellectus» według Bonawentury i Tomasza z Akwinu - podporządkowywanie rozumienia czy unikanie w głębię? „Przegląd Tomistyczny” 23 (2017), s. 339-357; *Poznanie Adama i wiedza Chrystusa a intelekt możliwościowy i czynny*, „Rocznik Tomistyczny” 8 (2019), s. 123-138.

I. Istota wiary – akt intelektu i cnota teologiczna

Na początku należy podkreślić, że Tomasz odróżnia wiarę (*fides*), która jest aktem (*credere*) od wiary, która jest cnotą teologiczną (*virtus theologica*). Oczywiście sam akt wiary może być zaktualizowaniem dyspozycji, którą ma wierzący, jednak wiara może być również relacją osobową (wiązącą ludzi oraz inne osoby), niemającą z konieczności „konfesyjnego” charakteru. Tomasz oddzielnie mówi w *Summa theologiae* o akcie wiary (*S. th.*, II-II, q. 2) i oddzielnie o cnocie wiary (*S. th.*, II-II, q. 4)⁴. Samo określenie aktu wiary pochodzi od Augustyna i brzmi następująco: *credere est cum assensione cogitare*⁵. Tomasz definicję tę rozważał w ramach (różnej już od Augustyńskiej) terminologii teorio-poznawczej stosowanej w opisie aktów intelektu. Wypowiedzi o wierze jako cnocie w znacznie większym stopniu akcentują dyspozycję woli, która wiąże się z dobrowolnością, usprawiedliwieniem, a więc i z moralnością oraz perspektywą zbawczą. Jest tak dlatego, że kluczowa dla określenia wiary jako cnoty stała się wypowiedź biblijna z Listu do Hebrajczyków św. Pawła: „wiara jest podstawą

tego, czego się spodziewamy, dowodem na to, czego nie widzimy (*est autem fides substantia sperandarum rerum, argumentum non apparentium*)” (Hbr 11,1). Warto podkreślić, że w obydwu przypadkach, a więc zarówno w określeniu aktu wiary, jak i określeniu wiary jako cnoty, nie mamy do czynienia z odpowiedzią na pytanie, czym jest sama wiara – ta jest bowiem określana przez przedmiot (materialny i formalny), jakim jest „prawda pierwsza”⁶. Określenie wiary jako aktu domaga się podkreślenia przedmiotu tego aktu, określenie zaś jej jako cnoty wskazuje na nią jako na warunek zasługi (*meritum*), którym jest dobro Boże (*bonum divinum*)⁷.

Analizując Augustyńską definicję aktu wiary, Tomasz bierze pod uwagę zarówno akt poznania, myślenia – *cogitare*, jak i uznania – *assensione*. Jeśli chodzi o akt poznania intelektualnego, to *cogitatio* można rozumieć trojako:

- 1) jako każdego rodzaju aktualne rozważanie, jakiego dokonuje intelekt (*consideratione intellectus*);
- 2) jako właściwe działanie intelektu poszukującego, zanim dojdzie do pew-

⁴ Temat ten stał się wcześniej przedmiotem Tomaszowych dyskusji w ramach *Kwestii dyskutowanych o prawdzie* (q. 14).

⁵ Augustyn, *De predestinatione sanctorum liber unus ad Prosperum et Ilarium* II, 5 (PL 44, 962-963): „Quamquam et ipsum credere, nihil aliud est, quam cum assensione cogitare. Non enim omnis qui cogitat, credit, cum ideo cogitent plerique, ne credant; sed cogitat omnis qui credit, et credendo cogitat, et cogitando credit”.

⁶ Zob. *S. th.*, II-II, q. 1, a. 1, co. B.J. Shanley pisze: „W sensie materialnym wiara jest uznaniem wielu prawd zawartych w Biblii, w *Credo* i w nauczaniu Kościoła. Formalnym motywem, dla którego wiara uznaje te prawdy, jest pierwotne uznanie samego Boga jako Pierwszej Prawdy. Wiara zatem akceptuje przede wszystkim Boga jako objawiającego nam siebie, a w związku z tym akceptuje wszystko to, co jest przez Boga objawione. Uwiarygadniający motyw (pośrednictwo) dla wszystkiego, co wiara uznaje, jest taki, że jest to objawione przez Boga (*quod est a Deo revelatum*)”. B.J. Shanley, *Tradycja tomistyczna*, tłum. R. Mordarski, Kraków–Poznań–Warszawa 2017, s. 81.

⁷ Zob. *S. th.*, II-II, q. 4, a. 3, co.

ności związanej z kresem i pojmowaniem (*consideratio intellectus quae est cum quadam inquisitione*);

3) jako działanie władzy myślenia (*vis cogitativae*).

Akwinata odrzuca pierwsze i trzecie rozumienie, które nie mają zastosowania do wiary jako specyficznego działania *cogitatio*. Pierwsze określenie odrzuca ze względu na zbyt wielką ogólność – taki sens może być zastosowany do wszystkiego, w czym realizuje się „rozważanie i myślenie wraz z uznaniem tego, co się wie”⁸. Określenie trzecie mieści się w zastosowaniu do rzeczywistości jednostkowej (*intentiones particulares*), którą człowiek poznaje zmysłowo i o której również może myśleć (w tym działaniu spełnia się jeden ze zmysłów wewnętrznych określony przecież jako *vis cogitativa*). Tomasz, wybierając drugie rozumienie *cogitatio* jako właściwe, chce podkreślić, że *cogitatio* jest ruchem ludzkiego intelektu, który poszukuje, docieka, namyśla się, nie dochodząc mimo wszystko do pełni intelektualnego widzenia prawdy⁹.

Te uwagi są ważne gdyż to ten właśnie niespełniony aspekt poznawania (*cogitatio*) nierozzerwalnie wiąże się z uznawaniem albo też nieuznawaniem czegoś (*assensus*). Niezwykle jest w wypowiedziach Akwinaty, że w ramach Augustyńskiego określenia wiary precyzuje jej znaczenie, odnosząc je do różnych sposobów uznawania zdań za

prawdziwe. Wiara bowiem jest pewnym stosunkiem intelektu do zdania, które jest uznane za prawdziwe ze względu na wypowiedzającego je. Aktem wiary intelekt uznaje zdania ze względu na wypowiedzającego je Boga.

Po pierwsze (1) intelekt może pozostać neutralny względem prawdziwości zdania i nie będzie skłaniał się z przekonaniem ani do twierdzenia, ani przeczenia – wówczas mamy do czynienia z wątpliwym (*dubitatio*).

Po drugie (2) intelekt może skłaniać się do jednego zdania, ale (2.1.) nie jest do końca przekonany – kieruje się w stronę twierdzenia bez uznania i pełnej aprobaty danego zdania (podejrzewa, że coś jest prawdziwe lub to przypuszcza), dlatego że nie ma pełnego oparcia i uzasadnienia zdania (*suspicio*) lub też (2.2) intelekt może skłaniać się do jednego zdania, ale nie uzyskuje przekonania pełnego ze względu na wątpliwości i słuszność negacji zdania przeciwnego, co ma miejsce w ramach mniemania (*opinatio*). Każdy z wymienionych aktów ma, zdaniem Tomasza, charakter myślenia „niedojrzałego”, nieuzyskującego właściwego uznania twierdzeń (*cogitationem informem absque firma assensione*). Przeciwstawia tym aktom intelektu działania, które mają charakter uformowany.

Po trzecie (3), akt intelektu może wyrażać mocne przekonanie, które nie będzie potrzebowało dalszych opera-

⁸ *S. th.*, II-II, q. 2, a. 1, co.: „(...) considerat ea quae scit vel intelligit cum assensione cogitat”.

⁹ *S. th.*, II-II, q. 2, a. 1, co.: „Et secundum hoc cogitatio proprie dicitur motus animi deliberantis nondum perfecti per plenam visionem veritatis. Sed quia talis motus potest esse vel animi deliberantis circa intentiones universales, quod pertinet ad intellectivam partem; vel circa intentiones particulares, quod pertinet ad partem sensitivam, ideo cogitare secundo modo sumitur pro actu intellectus deliberantis”.

cji – gdy ktoś zna prawdę, bo ją poznał lub do niej doszedł w ramach rozumowania. W ramach tego aktu intelektu Tomasz wyróżnia postać (3.1) związaną z pewnością poznania zagwarantowaną rozumieniem treści pojęć zawartych w twierdzeniu (*evidentia ex terminis*), czego przykładem jest rozumienie zasad (*intellectus principiorum*), pozwalające na stosowanie na przykład zasady niesprzeczności¹⁰. Ten akt jest różny od (3.2.) rozumowania z oczywistych i przekonujących przesłanek, które doprowadzają do pewnego wniosku – takim aktem intelektu jest wiedza (*scientia*). Obydwa akty intelektu, które gwarantują uznanie twierdzeń, wynikają z rozważania poznanej i dostępnej treści i nie mają czynnika zewnętrznego, który by skłaniał intelekt do uznania zdań za prawdziwe (poza bytem, który pozostaje źródłem tych treści)¹¹.

W związku z powyższymi dystynkcjami Akwinata chce ukazać wiarę

w kontekście innych aktów intelektu, jakimi są:

(1) wątpienie,

(2) przekonanie o czymś, a więc i skłanianie się w kierunku jakiegoś zdania,

(3) pewność, którą charakteryzuje rozumienie zasad bądź wiedza oparta na rozumowaniu wyprowadzonym z zasad.

Akt wiary nie jest identyczny z aktem wiedzy czy rozumieniem zasad (3), ale ma pewną wyjątkową pewność. Ona pozwala na odróżnienie wiary od przekonań (2), z którymi związane jest powątpiewanie (1), a być może także obawy i lęk. Intelekt zyskuje pewność dzięki wystarczającemu naprowadzeniu, jakiego dokonuje akt woli. Wiara ma więc, wedle Tomasza, wspólną część z przekonaniem, ale także i z pewnością, ale zarazem nie może być do nich sprowadzona. Wiara będzie odrębnym aktem intelektu (4), co zostanie przedstawione niżej.

2. Akt i sprawność (cnota) wiary a intelekt możliwościowy

Akt wiary został jednoznacznie zidentyfikowany jako działanie intelektu możliwościowego w *Quaestiones disputate de veritate*¹². Wypowiedzi Tomasza są niebagatelne dla podejmowanego tematu i Arystotelesowskiej dystynkcji w obszarze działań intelektualnych, oddzielającej intelekt możliwościowy od

czynnego. W *Summa theologiae* nie pojawiają się tak wyraźne sformułowania, że wiara jest aktem intelektu możliwościowego, a mowa jest jedynie o działaniu „intelektu łączącego i dzielącego”. Wydaje się, że zaakcentowanie intelektu możliwościowego jako władzy odpowiadającej za akt wiary pozwala na

¹⁰ Warto podkreślić, że wedle Tomasza artykuły wiary doktryny chrześcijańskiej stanowią dla wierzącego odpowiednik pierwszych zasad dowodzenia. Jak wszystkie zasady mieszczą się w domyśle w innych, tak też w twierdzeniu, że istnieje Bóg, który troszczy się o zbawienie ludzi (Hbr 11,6), zawiera się cała nauka chrześcijańska.

¹¹ *S. th.*, II-II, q. 1, a. 4, co.

¹² *De veritate*, q. 14, a. 1, co.

ukazanie we właściwym świetle tego, co mogłoby być przyczyną jego aktualizacji – może nim być albo sam przedmiot albo wola (która może poruszać także inne władze). Tylko te czynniki mogą wpływać na skłanianie się bądź uznawanie twierdzeń. W *Quaestiones disputatae de veritate* Akwinata określa wiarę jako akt intelektu usytuowany między sprawnością zasad a wiedzą. W przypadku „skrajnych” członów mamy do czynienia albo z uznawaniem twierdzeń dzięki poznaniu składowych terminów, albo z uznawaniem na podstawie wyprowadzenia wniosków z poznanych terminów. Akwinata pisze: „Zdarza się również, że intelekt nie może zwrócić się ku drugiej stronie przeciwieństwa ani bezpośrednio na podstawie definicji terminów, jak w przypadku pierwszych zasad, ani też na mocy zasad, jak w przypadku przyjętych na podstawie dowodów. Wówczas wyboru dokonuje wola i powoduje uznanie jednej, ściśle określonej, strony za prawdziwą ze względu na coś, co nie wystarcza, aby

pobudzić intelekt, ale wystarcza, aby pobudzić wolę, gdy na przykład uznanie tej właśnie strony za prawdziwą wydaje się dobre i słuszne. Tak właśnie dzieje się w przypadku człowieka wierzącego, gdy wierzy czyjejs obietnicy, ponieważ to, co obiecano, wydaje się piękne i użyteczne”¹³.

W tym punkcie warto podkreślić i przypomnieć, że Tomasz, dotykając zagadnienia wiary rozważa propozycjonalne¹⁴ jej traktowanie, choć nie zapomina, że odnosi się ona do Boga, który nie jest tylko „twierdzeniem”. Tomasz odróżnia sposób istnienia (*modus essendi*) i sposób poznawania czy też wyrażania zdania (*modus loquendi*) i zwraca uwagę, że to, iż poznajemy coś przez zdania, a więc propozycjonalnie, nie oznacza, że zdania są tym, co poznajemy¹⁵. Według Tomasza uznawanie zdań (w czym realizuje się wiara) powiązanych w artykuły wiary, odnosi się do istniejącego Boga: „W *Składzie apostołskim* zawarto prawdy wiary tak, by były wyrazem ostatecznym naszej wiary, jak

¹³ *De veritate*, q. 14, a. 1, co.: „Quandoque vero intellectus non potest determinari ad alteram partem contradictionis neque statim per ipsas definitiones terminorum, sicut in principiis, nec etiam virtute principiorum, sicut est in conclusionibus demonstrationis; determinatur autem per voluntatem, quae eligit assentire uni parti determinate et praecise propter aliquid, quod est sufficiens ad movendum voluntatem, non autem ad movendum intellectum, utpote quia videtur bonum vel conveniens huic parti assentire. Et ista est dispositio credentis, ut cum aliquis credit dictis alicuius hominis, quia videtur ei decens vel utile”.

¹⁴ Właściwie tylko w *Komentarzu do O Trójcy* Boecjusza sugeruje, że akt wiary dokonuje się poprzez „proste ujęcie”, a nie przez sformułowanie bądź uznanie własną mocą twierdzeń. Pisze on wyraźnie: „Także poznanie wiary w najwyższym stopniu należy do intelektu. Nie przyjmujemy bowiem treści wiary na podstawie dociekań rozumu, lecz mamy je za sprawą prostego pojmowania przez intelekt. Mówimy zaś, że nie poznajemy ich dlatego, że intelekt nie ma ich pełnego poznania, co jest nam obiecano jako nagroda”. In *De trinitate* III, q. 6, a. 1, ad 4: „Ad quartum dicendum quod cognitio etiam fidei maxime pertinet ad intellectum. Non enim ea rationis investigatione accipimus, sed simplici acceptione intellectus tenemus. Dicimur autem ea non intelligere, in quantum intellectus eorum plenariam cognitionem non habet; quod quidem nobis in praemium repromittitur”.

¹⁵ Por. P. Moskal, *Tomasza z Akwinu epistemologia przekonań teistycznych*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 23 (2014) 4, s. 6-20.

na to wskazuje sam sposób wyrażania. Jednak akt naszej wiary nie dotyczy ostatecznie sposobu wysławiania, lecz rzeczy samej. Tworzymy bowiem zdania sensowne, by przez nie mieć poznanie rzeczy; tak czyni wiedza i tak jest z wiarą¹⁶. W sytuacji, w której człowiek nie może w sposób bezpośredni ani pośredni poznać istoty Boga, a więc intelekt nie może skłaniać się do żadnego ze zdań o Nim, twierdzenia na Jego temat powinny znaleźć się w obszarze tego, co nazywa się wiarą. Piotr Roszak zwraca uwagę, że nie należy mówić o Bogu jako o przedmiocie teologii, ale o Nim jako o jej podmiocie. Wiarygodność teologii opiera się na „Bogu jako Tym, który się objawia na sposób nieobcy człowiekowi”¹⁷.

Tomasz, poza wymienionymi wcześniej trzema aktami intelektu, dodaje jeszcze jeden akt, którym jest właśnie wiara (4). Z jednej strony akt ten charakteryzuje się trwałym przyłgnięciem do jakiegoś zdania, dzięki czemu funkcjonuje podobnie jak rozumienie i wiedza, ale z drugiej stale poszukuje, przez co jest podobny do wątpienia, mniemania i przypuszczania. Ostatecznie to wola, zdaniem Tomasza, sprawia, że intelekt zyskuje to przekonanie, a nie treść, którą intelekt próbowałby uchwy-

cić albo wyrozumować. W pewien sposób intelektowi zostaje udzielona zgoda, którą on ustawia w miejsce dowodu czy też rozumienia w świetle zasad. Tomasz pisze: „nie rozum [argument rozumowy], lecz wola dokonuje przechylenia intelektu wierzącego w stronę jednego; dlatego też wyrażamy się, że przekonanie (*assensus*) jest aktem intelektu, nakłonionego ku jednemu przez wolę”¹⁸. Oczywiście jest tak, że to, co wyrozumowane bądź też pojęte w ramach zasad, dla Tomasza nie pozostanie w sprzeczności z tym, do czego intelekt został przekonany. Doskonale to widać także w tym, że intelekt możliwościowy usprawnia się w poznaniu zasad, odkrywa zasady rzeczywistości dzięki czemuś zewnętrznemu, czyli światłu intelektu czynnego. W naturalny sposób w ramach poznania przedmiotów otaczającej rzeczywistości to intelekt czynny skłania do uznania (*assensus*) zasad tej rzeczywistości jako prawdziwych, a ich prawda w dalszej kolejności skłania do uznania wniosków z nich wynikających. Te zaś wnioski, co do których jesteśmy przekonani, skłaniają do uznania tych, co do których mamy tylko mniemanie¹⁹.

Akwinata sądzi, że to właściwy przedmiot intelektualnego poznania skłania do przyznania mu racji praw-

¹⁶ *S. th.*, II-II, q. 1, a. 2, ad 2: „Ad secundum dicendum quod in simbolo tanguntur ea de quibus est fides in quantum ad ea terminatur actus credentis, ut ex ipso modo loquendi apparet. Actus autem credentis non terminatur ad enuntiabile, sed ad rem, non enim formamus enuntiabilia nisi ut per ea de rebus cognitionem habeamus, sicut in scientia, ita et in fide”.

¹⁷ P. Roszak, *Wiarygodność i tożsamość. „Teologia wiary” św. Tomasza z Akwinu i współczesność*, Kraków 2013, s. 17.

¹⁸ *S. th.*, II-II, q. 2, a. 1, ad 3: „Ad tertium dicendum quod intellectus credentis determinatur ad unum non per rationem, sed per voluntatem. Et ideo assensus hic accipitur pro actu intellectus secundum quod a voluntate determinatur ad unum”.

¹⁹ *In De trinitate*, II, q. 3, a. 1, ad 4: „(...) sicut lumen naturaliter inditum in hoc quod assentitur primis principiis per se notis et ipsorum principiorum veritas in hoc quod assentitur conclusionibus scitis et aliquae verisimilitudines in hoc quod assentimus his quae opinamur”.

dziwości (która oczywiście wcześniej umożliwiła jej poznanie). Taka sytuacja jednak funkcjonuje w ramach tego, co zostało nazwane dojrzałym i przygotowanym uznawaniem (*assensus*). Możliwe jest ono dzięki usprawnieniom intelektu – szczególnie teoretycznym, do których należy mądrość, wiedza, a także sprawność zasad. W pozostałych epistemicznych stanach, a więc w akcie wątpienia, podejrzenia czy przypuszczenia, człowiek nie ma odrzdnmiotowego rozsądnienia prawdziwości jakiegoś twierdzenia. Przypuszczenie i podejrzenie pochodzą więc, podobnie jak wiara, od samej woli, która skłania intelekt do działania. Jeśli bowiem przedmiot nie wystarcza do dalszych aktów poznawczych, to właśnie wola przekonuje intelekt do uznania zdań²⁰.

Wiara jako cnota teologiczna ma za podmiot zarówno intelekt, jak i wolę. Akwinata pisze: „Od aktu wyłonionego przez takie dwie władze wymaga się by był udoskonalony jakąś sprawnością, już uprzednio istniejącą w obu władzach (...), jeśli akt wiary ma być doskonały, to musi zaistnieć jakieś usprawnienie zarówno w woli, jak i w rozumie”²¹. Na czym jednak polegałaby sprawność intelektu w stosunku do nakłaniającej ją woli? Czy dotyczyłoby to wyłącznie

uległości intelektu w stosunku do woli²², czy też uległości względem przedmiotu, który intelekt z powodu braku przekonania, może uznać za prawdziwy, co może spowodować jego ubogacenie, uszlachetnienie, by w lepszy sposób mógł rozumieć wszystko, co naturalnie poznaje? Akwinata w sposób dość zdawkowy wskazuje, że ze względu na to, że treść wiary znajduje się w intelekcie teoretycznym, który w tym przypadku w bardzo łatwy sposób wskazuje środki do działania (stając się intelektem praktycznym), należy również uznać, że w intelekcie teoretycznym jest miejsce realizacji cnoty wiary²³. Jest tak dlatego, że akt wiary, jako akt intelektu, zmierza do dobra, jako do swojego celu (celu człowieka). Tym celem jest oczywiście prawda, której intelekt w pewnych dziedzinach nie może poznać własną mocą²⁴.

Tomasz z Akwinu w *Komentarzu do O Trójcy* Boecjusza zwraca uwagę, że przyjęcie treści, których dotyczy wiara, a także samo nakłanianie w ramach sprawności wiary jest kwestią daru, który jest dany przez Boga (a więc pozostaje kwestią łaski): „W wierze, którą wierzymy w Boga, nie tylko znajduje się przyjęcie rzeczy (*acceptio*), którym przyświadczamy (*assentimus*), lecz tak-

²⁰ *S. th.*, II-II, q. 1, a. 1, co.

²¹ *S. th.*, II-II, q. 4, a. 2, co. Co do tego nie ma zgody wśród tomistów. Shanley jest przekonany, że pomimo kluczowego dla wiary aktu woli, cnota teologiczna wiary jest cnotą intelektu. Zob. B.J. Shanley, *Tradycja tomistyczna*, s. 80.

²² Zob. *S. th.*, II-II, q. 4, a. 2, ad 2.

²³ *S. th.*, II-II, q. 4, a. 2, ad 3.

²⁴ Temat cnoty wiary w kontekście łaski uświęcającej, kontekście zamieszkania osób Bożych w duszy człowieka, cnót wlnych i darów Ducha Świętego omawia Tomasz Huzarek. I choć jego propozycja dotyczy jeszcze innego aspektu poznawania Boga, to w tym aspekcie jest warta polecenia. Zob. T. Huzarek, *Tomasza z Akwinu teoria afektywnego poznania Boga oraz jej filozoficzne i teologiczne założenia*, Lublin 2012, s. 171-219.

że coś, co skłania do przyświadczenia. Tym czymś jest pewne światło, którym jest sprawność wiary, wlane na sposób boski do umysłu człowieka²⁵. To oddziaływanie na intelekt, zdaniem Tomasza, przewyższa jednak jakkolwiek pewność, która funkcjonuje w ramach naturalnych – intelektualnych działań człowieka. W intelekcie czynnym, który również jest światłem, mamy do czynienia ze skutecznymi aktami, brak zaś ewentualnych efektów działalności intelektualnej może w człowieku wynikać z niedyspozycji fizjologicznych albo też z powodu niedomagań intelektualnych – ignorancji, głupoty czy acedii. Światło wiary, które jest sprawnością, jest „odciśnięciem pierwszej prawdy w umyśle [i] nie może mylić, tak jak i Bóg nie może oszukiwać i kłamać. Toteż światło to jest wystarczające do sformułowania sądu. Sprawność wiary nie porusza drogą intelektu, lecz raczej drogą woli²⁶.”

Tomaszowa wykładnia aktu wiary, a także cnoty wiary pokazuje, że intelekt ludzki uzyskuje w swoim działaniu pewność bez dowodzenia²⁷. Jednocześnie pokazuje, że naturalne działania

intelektu, w ramach których rozważałby on (korzystając z rozumienia zasad) i uzasadniałby twierdzenia przynależące do artykułów wiary, w żaden sposób nie mogą ani zastąpić wiary, ani też być warunkiem koniecznym czy wystarczającym do jej zagwarantowania. W tym znaczeniu wszystko, co należy do rozważania tzw. teologii filozoficznej (analizowanie przyczyn rzeczywistości, w tym szczególnie najwyższej), a także teologii analitycznej (analizowanie artykułów wiary i wszystkich dogmatów) nie warunkuje ani nie sprawia aktu wiary, który jest wynikiem działania łaski Boga. Nie oznacza to, że akt wiary, wedle Tomasza, jest irracjonalny ani że należałoby go zinterpretować fideistycznie. To, że akt wiary nie jest ufundowany na podstawach możliwych do racjonalnego udowodnienia, nie oznacza właśnie, że jest irracjonalny. Jednocześnie Tomaszowa „droga pośrednia” wskazuje, że nie jest on ewidencjonalistą – wiara nie buduje się na oczywistych dowodach i takich się nie domaga²⁸. Jak zostało to zaznaczone, wiara jest dla Tomasza pewnym

²⁵ *In De trinitate*, II, q. 3, a. 1, ad 4: „Unde et in fide qua in Deum credimus non solum est acceptio rerum quibus assentimus, sed aliquid quod inclinatur ad assensum; et hoc est lumen quoddam, quod est habitus fidei, divinitus menti humanae infusum”.

²⁶ *In De trinitate*, II, q. 3, a. 1, ad 4: „Lumen autem fidei, quod est quasi quaedam sigillatio primae veritatis in mente, non potest fallere, sicut nec Deus potest decipi vel mentiri, unde hoc lumen sufficit ad iudicandum”.

²⁷ Powiązanie trzech aktów intelektu z zagadnieniem pewności odnaleźć można w artykule: R. McKeon, *Philosophy and Theology, History and Science in the Thought of Bonaventure and Thomas Aquinas*, „Journal of the History of Ideas” 36 (1975), s. 405-407.

²⁸ To w tym sensie można zrozumieć wypowiedzi Akwinaty znajdujące się w *Summa contra gentiles*, w których Tomasz mówi o niewystarczalności ludzkiego intelektu względem prawd, które przewyższają ludzki rozum. Nie oznacza to, że Akwinata pozostaje sceptykiem – jedynie zna granicę pomiędzy tym, co przedmiotowo podlega ludzkiemu poznaniu, a tym, co ze względu na akty poznawcze nie jest przez niego osiągamane. Tomasz pisze więc o pewnego rodzaju słabości ludzkiego intelektu: „Wynika to jasno ze słabości, których codziennie doświadczamy w poznawaniu rzeczy. Po większej części bowiem nie znamy własności rzeczy zmysłowo poznawalnych i przeważnie nie

rodzajem pewności, którą intelekt używa bez przeprowadzenia wnioskowania: „Wierzący ma dostateczny powód skłaniający do uwierzenia. Skłania go powaga nauki Boga, poparta cudami i coś więcej: wewnętrzne natchnienie Boga pociągającego; a więc nie wierzy lekkomyślnie (*non leviter credit*). Nie ma jednak dostatecznego powodu, rodzącego wiedzę. Dlatego też nie traci zaśluzi”²⁹. Uzasadnienie wiary, odwołanie się do autorytetu albo też pojawianie się cudów nie są, wedle Tomasza, gwarancją wiarygodności. W *Summa theologiae* pisze w wybitnie antypelagiński spo-

sób, że dwie przyczyny mogą nakłaniać intelekt do wiary: „pierwsza z zewnątrz naprowadzająca, czyli dostrzeżony cud, względnie perswazja ludzka do wiary nakłaniająca; ale ani jedno, ani drugie nie jest skuteczną przyczyną; przecież spośród patrzących na jeden i ten sam cud i przysłuchujących się temu samemu kazaniu jedni uwierzą, inni nie”³⁰. W intelekcie ludzkim, w intelekcie możliwościowym, nie leży w naturalny sposób możliwość uznania za prawdę tego, co przynależy do wiary, tę możliwość zapewnia jedynie Bóg.

3. Intelktualność treści wiary (*intellectus fidei*)

Przechodząc teraz do zagadnienia relacji między intelektem i wiarą, filozofią i teologią, należy jeszcze raz podkreślić, że Tomasz, mówiąc o akcie wiary jako o myśleniu, z pewnym przekonaniem podyktowanym wolą, zaznaczał bardzo wyraźnie, że samo przekonanie nie zaspokaja w pełni samego intelektu. Akt wiary, a także cnota wiary jako dar darmo dany, nie w pełni aktualizują intelekt. Jeśli ten wyjątkowy akt intelektu (*cum assentione cogitare*) jest faktycznie „myśleniem”, to oznacza on ciągle poszukiwanie, które spełnione

zostaje dopiero w akcie wizji uszczęśliwiającej (*visio beatificans*). Akt wiary zapoczątkowuje, daje przedsmak tego, co osiągną zbawieni. Dynamika intelektu w akcie wiary wskazuje, że człowiek potrzebuje dziedziny, która całościowo wyjaśniałaby zagadnienia wiary. Zagłębianie się w dziedzinę teologii (nie mówiąc o samej jej genezie) wynika więc z aktu wiary. Słowa z pierwszego artykułu *Summa theologiae* tylko to potwierdzają: „było konieczne do zbawienia ludzkiego, by poza dyscyplinami filozoficznymi, które uprawiamy, posłu-

możemy ująć istoty tych własności, które dostrzegamy zmysłowo. Tym mniej więc wystarcza rozum ludzki do zbadania wszystkiego, co można poznać umysłowo o najwznioślejszej substancji Bożej”. *Scg* I, c. 3.

²⁹ *S. th.*, II-II, q. 2, a. 9, ad 3: „Ad tertium dicendum quod ille qui credit habet sufficiens inductivum ad credendum, inducitur enim auctoritate divinae doctrinae miraculis confirmatae, et, quod plus est, interiori instinctu Dei invitantis. Unde non leviter credit. Tamen non habet sufficiens inductivum ad sciendum. Et ideo non tollitur ratio meriti”.

³⁰ *S. th.*, II-II, q. 6, a. 1. co.: „Una quidem exterius inducens, sicut miraculum visum, vel persuasio hominis inducentis ad fidem. Quorum neutrum est sufficiens causa, videntium enim unum et idem miraculum, et audientium eandem praedicationem, quidam credunt et quidam non credunt”.

gując się rozumem, istniała jakaś nauka oparta na objawieniu Bożym³¹.

Ze względu na to, że Tomasz, mówiąc o intelekcie (*intellectus*), nie miał na myśli wyłącznie władzy, ale również sam akt pojmowania, to wyrażeniem „rozumienie wiary” można określić samą teologię, o której mówił Akwinata. Sam łaciński zwrot – *intellectus fidei* – nie pochodzi jednak od Tomasza, lecz z encykliki *Fides et ratio* Jana Pawła II. Wyrażenie to zostało wprowadzone, aby pokazać podwójny sposób funkcjonowania filozofii w teologii. Z jednej strony przez *auditus fidei* „filozofia wnosi właściwy sobie wkład w teologię przez to, że rozpatruje strukturę poznania oraz porozumiewania się osób, a zwłaszcza różne formy i funkcje języka”. A z drugiej strony właśnie przez *intellectus fidei*, przez który wyjaśnia się prawdę Bożą, filozofia „nie tylko ukazuje struktury logiczne i pojęciowe twierdzeń, z których składa się nauczanie Kościoła, ale także i przede wszystkim podkreśla zawartą w nich zbawczą treść, przeznaczoną dla pojedynczego człowieka i dla ludzkości. (...) Bez udziału filozofii nie można by bowiem wyjaśnić takich zagadnień teologicznych, jak na przykład, język opisujący Boga, relacje osobowe w łonie Trójcy, stwórcze działanie Boga w świecie, relacje między Bogiem a człowiekiem, tożsamość Chrystusa, który jest praw-

dziwym Bogiem i prawdziwym człowiekiem. To samo można powiedzieć o różnych kwestiach z dziedziny teologii moralnej (*Fides et ratio* n. 65-66)³².

Ukazanie właściwego sensu *intellectus fidei* powinno dokonać się przez wskazanie trzech obszarów relacji między filozofią i teologią. Choć ten temat jest niezwykle szeroki, to należy go zawęzić do określenia roli, jaką odgrywa intelekt w teologii: 1. wnika i dowodzi „przedSIONKÓW wiary (*praebula fidei*)”; 2. daje intelektualność twierdzeniom wiary przez użycie pojęć ściśle (i zupełnie neutralnie) filozoficznych; 3. odrzuca albo też uniesprzecznia twierdzenia wiary z zarzutami przeciw niej – uzasadnia, wykazując, że twierdzenia wiary nie zawierają fałszu³³.

Ad 1. Akwinata dość często używa określenia „przedSIONKI wiary”, które odnosi do twierdzeń, które są, stanowią w pewnym sensie przedmiot rozważań filozoficznych, jednocześnie wstępem do wiary: „Tak więc filozofia może być używana w świętej nauce w trojaki sposób. Po pierwsze w dowodzeniu tych prawd, które stanowią wstęp do wiary (*preambula fidei*), a które muszą być znane w wierze. Takimi są prawdy na temat Boga, które można dowieść naturalnymi argumentami, jak np. istnienie Boga, Jego jedność i tym podobne prawdy odnoszące się do Boga lub stworzeń, udowodnione w filozofii, które wiara zakłada³⁴. Podobne

³¹ *S. th.*, I, q. 1, a. 1, co.

³² Jan Paweł II, *Fides et ratio*, Wrocław 1998, s. 96-98. Zob. T. Biesaga, *Postulaty „Encykliki” wobec rozumu filozoficznego*, w: A. Maryniarczyk, A. Gudaniec, (red.), *Rozum otwarty na wiarę*, Lublin 2000, s. 169-184.

³³ Zob. I. Solecka-Karczewska, *Zgodność rozumu i wiary w „Summa theologiae” Tomasza z Akwinu*, „Rocznik Tomistyczny” 4 (2015), s. 145-161.

³⁴ *In De trinitate*, q. 2, a. 3, co.: „Sic ergo in sacra doctrina philosophia possumus tripliciter uti. Primo ad demonstrandum ea quae sunt praebula fidei, quae necesse est in fide scire, ut ea quae natura-

sformułowania można odnaleźć także w innych miejscach. Jednak sam Tomasz nie precyzuje dokładnie, o jakie inne zagadnienia chodzi³⁵. Ważne jest, że nie należą do artykułów wiary, ale są podstawą wiary, jak natura dla łaski, czy też możliwość doskonalenia dla doskonałości. Ważne jest również, że intelekt ludzki ćwiczy się w takiej działalności, że jest ona niezwykle ważna w ramach teologicznych uzasadnień, jednak w żaden sposób nie sprawia, aby mógł dokonać się akt wiary. Z całą pewnością rozważania te mogą wejść w obszar teologii i ostatecznie wchodzić, jednak nie stanowią przedmiotu aktu wiary. Trzeba także pamiętać, że nawet jeśli zagadnienia wprost związane ze spekulacją metafizyczną, w których pojawia się kwestia istnienia Boga, intrygują filozofię w pewnym sensie, na przykład o ile Jego istnienie pozwala wyjaśnić istnienie bytów przygodnych, to jednak istnienie Boga w teologii jest założone i niemalże oczywiste. Słynne zdanie Tomasza z *Komentarza do O Trójcy* Boecjusza, niezwykle obrazowe, ale i niejednoznaczne w treści, najlepiej pokazuje, jak bardzo ważne są rozważania filozoficzne w teologii i co z nimi robi teolog: „ci, którzy używają pouczeń filozoficznych w świętej nauce, prowadząc je do posłuszeństwa wierze, nie mieszają wody z winem, ale wodę przemieniają

w wino”³⁶. W ten sposób filozofia może zostać podporządkowana wierze i teologii, przez co w konkretnym człowieku wierzącym zmienia sposób widzenia rzeczywistości naturalnej. Nie chodzi tu wcale o nowy przedmiot, ale o sposób widzenia przedmiotu. Dzięki wierze człowiek inaczej postrzega Boga, a także inaczej intelektualnie widzi rzeczywistość materialną. W teologii właśnie w ten sposób te przedmioty zostają interpretowane: „wiedza święta (*sacra doctrina*) nie orzeka na równi o Bogu i stworzeniach, lecz zasadniczo o Bogu, natomiast o stworzeniach w stopniu, w jakim odnoszą się do Boga jako do zasady lub celu”³⁷.

Swoiste „widzenie więcej” w tym samym przedmiocie będzie odpowiadało „widzeniu wiary”. Doskonale to widać także w wypowiedziach Akwinaty, które określają teologię jako najwyższą mądrość – „orzeka najwłaściwiej o Bogu jako o najwyższej przyczynie, ponieważ orzeka o Nim nie tylko to, co jest poznawalne przez stworzenia – to poznali filozofowie (...) lecz także to, co znane jest Jemu samemu o Nim samym, a innym zostało przekazane przez objawienie”³⁸. Jak pisze Brian Shanley: „wnioski filozofii w świetle tej nowej mądrości, nie zostają anulowane, ale raczej zrelatywizowane; są odtąd widziane jako dostarczające tylko częściowych wyjaśnień

libus rationibus de Deo probantur, ut Deum esse, Deum esse unum et alia huiusmodi vel de Deo vel de creaturis in philosophia probata, quae fides supponit”.

³⁵ Zob. *S. th.*, I, q. 2, a. 2, ad 1; *S. th.*, II-II, q. 2, a. 10, ad 2; *De veritate*, q. 14, a. 9, ad 8, ad 9. W *Komentarzu do Sentencji* Tomasz pisze o *praecedentia ad fidem*, które w pewien sposób przypadłościowo jedynie przynależą do wiary. Zob. *In III Sent.*, d. 24, q. 1, a. 2, qc. 2, co.

³⁶ *In De trinitate* I, q. 2, a. 3, ad 5: „Unde illi, qui utuntur philosophicis documentis in sacra doctrina redigendo in obsequium fidei, non miscent aquam vino, sed aquam convertunt in vinum”.

³⁷ *S. th.*, I, q. 1, a. 3, ad 1.

³⁸ *S. th.*, I, q. 1, a. 6, co.

pełnego sensu świata³⁹. Filozoficzny „wstęp do wiary” ma również mądrościowy charakter, który jest analogiczny do działań teologicznych. To podobieństwo tkwi w świetle, które funkcjonuje podobnie w działaniach intelektu możliwościowego – ma on światło naturalne umożliwiające skuteczne poznanie i nabywanie wiedzy oraz światło wiary, które jest przekazywane przez Boga.

Ad 2. Jeśli chodzi o filozoficzne narzędzia, które umożliwiają poznanie twierdzeń wiary, to należy zwrócić uwagę na dwie rzeczy – najpierw na sam język i pojęcia, których używa filozofia, o czym wydaje się mówić Tomasz, gdy mówi w *Komentarzu do O Trójcy* Boecjusza o „ujawnianiu dzięki pewnym podobieństwom tego, co właściwe wierze⁴⁰. Następnie na element wyobrażeń, które uprzedstępują treści wiary. Odnośnie do pierwszego punktu należy podkreślić, że to w tym kontekście można mówić o *intellectus fidei* jako działaniu ludzkiego intelektu. W ramach pojęć filozoficznych dokonuje się właśnie „rozumienie wiary”, „myślenie wiary”, a także „wiedza teologiczna”. Współczesny teolog, rozważający Tomaszową koncepcję Trójcy świętej, Gilles Emery, zwraca na to uwagę, analizując funkcjonowanie terminologii filozoficznej Arystotelesa w teologii Akwinaty: „gdy Tomasz zajmuje się tajemnicą Trójcy,

jego dyskurs odbywa się na dwóch poziomach. Pierwszy dotyczy samej tajemnicy, mianowicie tajemnicy Trójcy, jako przedmiotu wiary i teologicznej kontemplacji, tajemnicy wyznawanej i nauczanej. Arystoteles, co nie jest zaskakujące, nie pojawia się na tym poziomie; jest wyraźnie wyłączony z tego poziomu, gdyż filozofowie nie są zdolni do zrozumienia tego, że Bóg jest Trójjedyny, co jest prawdą, którą daje poznać jedynie objawienie. Drugi poziom dotyczy pojęć, które pozwalają nam wyjaśnić wiarę, pozwalają analizować język, nasz sposób mówienia o Bogu (*intellectus fidei*). Te dwa poziomy są ściśle powiązane, ale ich odróżnienie jest kluczowe, by uniknąć zamieszania⁴¹. Rozumienie wiary w teologii oznaczałoby zatem czynienie artykułów wiary zrozumiałymi, ale również byłoby pewną możliwością wykazywania twierdzeń, które mogą stać się zrozumiałe dzięki wysiłkowi ludzkiego rozumu⁴². W ten sposób filozofia odgrywa w teologii zasadniczą rolę w dostarczaniu narzędzi konceptualnych dla wyjaśnienia tego, co jest uznawane na podstawie wiary. Bardzo łatwo można stworzyć taką listę kluczowych pojęć: substancja, natura, jednostka, zasada, relacja, rodzenie, władza, jedność, wielość, istnienie w sobie (*per se*) oraz istnienie w czymś innym (*esse in aliud*). Jeśli chodzi o drugi punkt, to na-

³⁹ B. Shanley, *Tradycja tomistyczna*, s. 96.

⁴⁰ *In De trinitate* I, q. 2, a. 3, co.

⁴¹ G. Emery, *Central Aristotelian Themes in Aquinas's Trinitarian Theology*, w: G. Emery, M. Levering (red.), *Aristotle in Aquinas's Theology*, Oxford University Press 2015, s. 1-2.

⁴² Z całą pewnością nie chodzi tutaj o wyjawianie tajemnicy albo takie jej rozświetlenie, że przestaje mieć ona taki charakter. Na ten temat pisał Stefan Swieżawski, akcentując możliwości ludzkiego intelektu, które nie są w stanie odnosząc się w sposób istotny do rzeczywistości materialnej w pełni ując tego, co niematerialne. Zob. S. Swieżawski, *Rozum i tajemnica*, w: tenże, *Prawda i tajemnica. Pisma filozoficzne*, Warszawa 2007, s. 151-162.

leży odnieść się do tekstu *Summa theologiae*, w którym pojawiło się pytanie, czy w Piśmie Świętym, a następnie w teologii powinny funkcjonować przenośnie (*metaphoris*). Odpowiadając pozytywnie na to pytanie, Akwinata rozszerzył znaczenie tej kwestii pokazując, że człowiek w swoim poznaniu w naturalny sposób wykorzystuje podobieństwa (*similitudinis*), przedstawienia (*repraesentatio*), figury (*figura*), które ze względu na związek z rzeczami materialnymi pozwalają na ujmowanie rzeczy duchowych dzięki nim⁴³.

Ad 3. Jeśli chodzi o sposób uprawiania teologii, w którym można byłoby korzystać z filozofii, to zdaniem Akwinaty powinien on polegać na analizowaniu i odrzucaniu jako fałszywe wszelkich zarzutów, jakie mogłyby się pojawić przeciw artykułom wiary. Wszelkie zarzuty mogą być albo fałszywe albo nie mieć koniecznego charakteru. Jak nie można w sposób konieczny wykazać treści artykułów wiary, tak też nie można sformułować koniecznych argumentów jej przeciwnych⁴⁴. Ponieważ Tomasz jako filozof jest przekonany, że sformułowanie zarzutów przeciw teologii może wyrastać tylko z filozofii i to w jej ramach mogą zostać wyrażone, przeto wskazuje, że teolog również może źle korzystać z filozofii bądź źle ją pojmować. Tomasz dopuszcza więc skorzystanie z błędnej (nieadekwatnej)

filozofii lub błędne jej wykorzystanie: „używający jednak filozofii w świętej nauce mogą zbłądzić dwojako: posługując się doktrynami sprzecznymi z wiarą, które w rzeczywistości nie są filozofią, ale jej zepsuciem lub jej nadużyciem, jak to uczynił Orygenes; albo zamykając treści wiary w granicach filozofii, gdy mianowicie ktoś chce wierzyć tylko w to, co można wykazać dzięki filozofii”⁴⁵. Oczywiście Tomaszowi nie chodzi o uprawianie teologii jako apologetyki, ale o próbę pokazania, w jaki sposób prawdy, które są nieosiągalne dla naszego intelektu, są jednocześnie zgodne z tymi, które są dla niego dostępne⁴⁶.

Akwinata w swojej prezentacji relacji między filozofią i teologią, a w związku z tym między intelektem i rozumem a wiarą, odwoływał się do racjonalności, która opiera się na rozumieniu prawdy o rzeczywistości i stosowaniu zasady niesprzeczności⁴⁷. Zapewne jego dyskusja z awerroistami pozwalała na taki projekt, gdyż Tomasz nie zgadzał się na relatywizację twierdzeń zarówno w filozofii, jak i w teologii. Wydaje się, że Tomaszowe *intellectualitas fidei* można sprowadzić do następujących punktów: 1) jeżeli wyrażam jakieś zdanie i go nie odwołuję, prowadząc dyskurs (czy to filozoficzny, czy teologiczny), to jestem zobowiązany zaprzeczyć prawdziwości jakiegokolwiek zdania, które jest z moim zdaniem sprzeczne – niezależnie od

⁴³ Zob. *S. th.*, I, q. 1, a. 9, co; ad 2.

⁴⁴ Zob. Tomasz z Akwinu, *Taka jest nasza wiara (De rationibus fidei)* c. 1-2, tłum. M. Karas, San-domierz 2006, s. 19-25.

⁴⁵ *In De trinitate*, I, q. 2, a. 3, co.

⁴⁶ Zob. É. Gilson, *Tomizm. Wprowadzenie do filozofii św. Tomasza z Akwinu*, tłum. J. Rybałt, Warszawa 1998, s. 30.

⁴⁷ Por. M.A. Krąpiec, *Czytając encyklikę „Fides et ratio”. Rozumnie wierzyć – rozumnie poznawać*, w: T. Styczeń, W. Chudy (red.), *Jan Paweł II Fides et ratio. Tekst i komentarze*, Lublin 2003, s. 278.

dziedziny, w której wypowiadam swoje twierdzenie; 2) uznanie, że twierdzenia sprzeczne na ten sam temat są dopuszczalne w różnych dyskursach i dziedzinach byłoby możliwe tylko wtedy, gdyby to, do czego się odnoszą, faktycznie byłoby różne albo same twierdzenia nie miałyby sensownej treści; 3) nawet jeśli różne rodzaje dziedzin dopuszczają inne kryteria uznawania twierdzeń za prawdziwe, jak również różne rodzaje pew-

ności i wiarygodności, to jednak niektóre twierdzenia teologiczne wprost (i w sposób bezwzględny) wykluczają twierdzenia filozoficzne bądź wyniki nauk przyrodniczych⁴⁸. Dla Tomasza nie jest możliwa jakakolwiek awerroistyczna próba oddzielenia i przeciwstawienia filozofii i teologii, jednocześnie rozdzielenie porządku poznawczego i moralnego i przeciwstawienie ich na zasadzie przeciwstawnych dwóch prawd (ich relatywizacja).

4. Zakończenie

Można jednak zapytać, co jest powodem dostrzegania jedności w rzeczywistości natury i nadnatury oraz jedności w porządku filozofii i teologii. Ta jedność, zdaniem Tomasza, zawiera się w twierdzeniu teologicznym, które ma również dwa aspekty. Z jednej strony: „dary łaski są w ten sposób udzielane naturze, że jej samej nie niszczą, ale raczej doskonają. Dlatego i światło wiary, które jest nam dawane jako dar, nie niszczy światła rozumu naturalnego również darowanego nam przez Boga. I choć światło naturalne ludzkiego umysłu jest niewystarczające do ujawnienia tego, co ujawniane jest przez wiarę, to jednak niemożliwe, aby to, co jest nam przekazywane od Boga przez wiarę, było

przeciwnie temu, co dawane jest przez naturę⁴⁹. Bóg jest dla Tomasza przyczyną zarówno natury, jak i nadnatury⁵⁰. Z drugiej zaś strony to natura prowadzi do nadnatury, która jest jej spełnieniem: „Jak natura nie skąpi człowiekowi rzeczy koniecznych, bo chociaż nie wyposażyla go w broń i w okrycie jak inne zwierzęta, to jednak dała mu rozum i ręce, za pomocą których może je zdobyć, tak samo nie skąpi ona człowiekowi rzeczy koniecznych, mimo iż nie obdarzyła go żadną zasadą, za pomocą której mógłby osiągnąć szczęście, gdyż to byłoby niemożliwe. Wyposażyla go jednak w zdolność wolnego wyboru, dzięki której może zwrócić się do Boga, który obdarzy go szczęściem⁵¹. Nie tyl-

⁴⁸ Zob. A. MacIntyre, *Bóg, filozofia, uniwersytety*, tłum. A. Łagowska, Warszawa 2013, s. 100-101.

⁴⁹ *In De trinitate*, I, q. 2, a. 3, co.: „Dicendum quod dona gratiarum hoc modo naturae adduntur quod eam non tollunt, sed magis perficiunt; unde et lumen fidei, quod nobis gratis infunditur, non destruit lumen naturalis rationis divinitus nobis inditum. Et quamvis lumen naturale mentis humanae sit insufficiens ad manifestationem eorum quae manifestantur per fidem, tamen impossibile est quod ea, quae per fidem traduntur nobis divinitus, sint contraria his quae sunt per naturam nobis indita”.

⁵⁰ Por. A. Andrzejuk, *Tomasz z Akwinu jako teolog*, t. 1, Warszawa 2022, s. 12.

⁵¹ *S. th.*, I-II, q. 5, a. 5, ad 1: „Ad primum ergo dicendum quod, sicut natura non deficit homini in necessariis, quamvis non dederit sibi arma et tegumenta sicut aliis animalibus quia dedit ei rationem et manus, quibus possit haec sibi conquirere; ita nec deficit homini in necessariis, quamvis non

ko nie jest tak, że natura zawodzi (*non deficit*) w rzeczach koniecznych, ale także natura ma zdolność do zwracania się do źródła natury i nadnatury. To właśnie w tym kontekście, wedle Tomasza, możliwa jest zarówno jedność aktu wiary jako aktu intelektualnego, jak i jedność wiedzy, którą człowiek uprawia i w której się uprawnia.

Wskazane sugestie co do rozumienia wiary jako aktu intelektu możliwościowego, a także jego działań w obszarze wiary i teologii, przekonują, że należałoby raczej mówić nie tyle o próbach uzgadniania rozumu i wiary, próbach pokazywania ich relacji (które w dziejach były bardzo trudne), ile raczej o intelekcie i wierze, o intelektualności wiary, a także intelektualności całej sfery rzeczywistości rozumu (nauki). Nie można więc z taką łatwością mówić, że wiara jest racjonalna, że da się ją uzasadnić wedle naturalnego rozumu (jedynie przy założeniu, że rozum i intelekt są tym

samym⁵²). Raczej należałoby mówić o intelektualności wiary, o pojmowaniu intelektualnym, który z wiarą współgra. W ten sposób zrozumienie, czym jest ludzki intelekt o wiele bardziej przybliża nas do zrozumienia, jak wśród jego aktów mieści się także wiara. Oczywiście można uznać Tomaszową koncepcję za wyraz „zimnego intelektualizmu”, jednak szukanie Boga, pragnienie Jego poznawania, pogłębiania może być o wiele trwalsze niż „gorąca afektywność”, która szybko przeminie⁵³. Równie oczywiste jest także, że takie rozumienie wiary nie oznacza, że jest ona równoznaczna z wiedzą. Ten aspekt poruszony był w drugiej części artykułu, gdy ukazywany był sens intelektualnych poszukiwań w obszarze teologii. Z wiary jako aktu intelektu płynie wnioski, że rozpoczyna ona zespół kontaktów między człowiekiem i Bogiem, zespół relacji, które określa się mianem ufania, zawierzenia sobie⁵⁴.

daret sibi aliquod principium quo posset beatitudinem consequi; hoc enim erat impossibile. Sed dedit ei liberum arbitrium, quo possit converti ad Deum, qui eum faceret beatum”.

⁵² Zob. P. Mazanka, *Harmonia rozumu i wiary w ujęciu św. Tomasza z Akwinu*, w: A. Maryniarczyk, N. Gondek, W. Daszkiewicz (red.), *Nieprzemijająca nowość filozofii św. Tomasza z Akwinu*, seria: „Zadania współczesnej metafizyki”, t. 20, Lublin 2018, s. 392-393. Wincenty Granat z kolei również niejednoznacznie mówi o akcie wiary jako akcie umysłu ludzkiego, który jest jej przyczyną. Zob. W. Granat, *Teologiczna wiara, nadzieja i miłość*, Lublin 1960, s. 87-101.

⁵³ Por. J. Salij, *Dzieła wybrane. Tom II. Święty Tomasz z Akwinu*, Warszawa 2021, s. 73-74.

⁵⁴ Zob. M. Gogacz, *Okruszyny*, Niepokalanów 1993, s. 16.

Bibliografia

1. Andrzejuk A., *Tomasz z Akwinu jako teolog*, t. 1, Naukowe Towarzystwo Tomistyczne, Warszawa 2022.
2. Biesaga T., *Postulaty „Encykliki” wobec rozumu filozoficznego*, w: A. Maryniarczyk, A. Gudaniec, (red.), *Rozum otwarty na wiare*, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2000, s. 169-184.
3. Emery G., *Central Aristotelian Themes in Aquinas's Trinitarian Theology*, w: G. Emery, M. Levering (red.), *Aristotle in Aquinas's Theology*, Oxford University Press 2015, s. 1-28.
4. Gilson É., *Tomizm. Wprowadzenie do filozofii św. Tomasza z Akwinu*, tłum. J. Rybałt, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1998.
5. Gogacz M., *Okruszyiny*, Wydawnictwo Ojców Franciszkanów, Niepokalanów 1993.
6. Granat W., *Teologiczna wiara, nadzieja i miłość*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1960.
7. Huzarek T., *Tomasza z Akwinu teoria afektywnego poznania Boga oraz jej filozoficzne i teologiczne założenia*, Wydawnictwo Naukowe KUL, Lublin 2012.
8. Jenkins J., *Knowledge and Faith in Thomas Aquinas*, Cambridge University Press 1997.
9. Krąpiec M.A., *Czytając encyklikę „Fides et ratio”. Rozumnie wierzyć – rozumnie poznawać*, w: T. Styczeń, W. Chudy (red.), *Jan Paweł II Fides et ratio. Tekst i komentarze*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2003, s. 269-282.
10. MacIntyre A., *Bóg, filozofia, uniwersytety*, tłum. A. Łagowska, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 2013.
11. Mazanka P., *Harmonia rozumu i wiary w ujęciu św. Tomasza z Akwinu*, w: A. Maryniarczyk, N. Gondek, W. Daszkiewicz (red.), *Nieprzemijająca nowość filozofii św. Tomasza z Akwinu*, seria: *Zadania współczesnej metafizyki*, t. 20, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2018, s. 375-402.
12. McKeon R., *Philosophy and Theology, History and Science in the Thought of Bonaventure and Thomas Aquinas*, „Journal of the History of Ideas” 36 (1975), s. 387-412.
13. Moskal P., *Tomasza z Akwinu epistemologia przekonań teistycznych*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 23 (2014) 4, s. 6-20.
14. Plantinga A., *Reason and Belief in God*, w: A. Plantinga, N. Wolterstorff (red.), *Faith and Rationality: Reason and Belief in God*, University of Notre Dame Press 1983, s. 16-93.
15. Roszak P., *Wiarygodność i tożsamość. „Teologia wiary” św. Tomasza z Akwinu i współczesność*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013.
16. Salij J., *Dzieła wybrane. Tom II. Święty Tomasz z Akwinu*, Teologia Polityczna, Warszawa 2021.

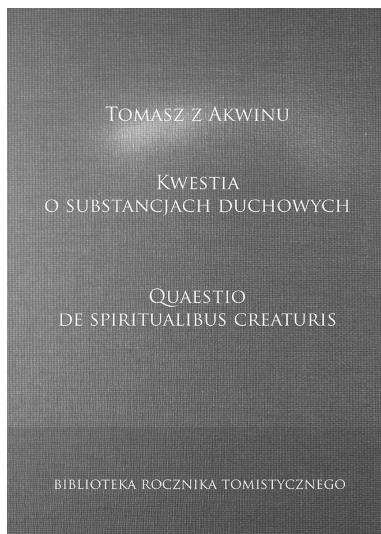
17. Shanley B.J., *Tradycja tomistyczna*, tłum. R. Mordarski, Wydawnictwo „W drodze”, Instytut Tomistyczny, Kraków–Poznań–Warszawa 2017.
18. Siebert M.K., *Aquinas on Believing God*, „Proceedings of the American Catholic Philosophical Association” 89 (2015), s. 97-107.
19. Solecka-Karczewska I., *Zgodność rozumu i wiary w „Summa theologiae” Tomasza z Akwinu*, „Rocznik Tomistyczny” 4 (2015), s. 145-161.
20. Stump E., *Akwinata*, tłum. P. Lichacz, Wydawnictwo „W drodze”, Instytut Tomistyczny, Poznań–Warszawa 2021.
21. Swieżawski S., *Rozum i tajemnica*, w: tenże, *Prawda i tajemnica. Pisma filozoficzne*, Warszawa 2007, „Więź”, s. 151-162.
22. Tomasz z Akwinu, *Taka jest nasza wiara (De rationibus fidei)*, tłum. M. Karas, Sandomierz 2006.
23. Zembrzuski M., *Filozofia intelektu. Tomasza z Akwinu koncepcja intelektu możliwościowego i czynnego*, Wydawnictwo Liberi Libri, Warszawa 2019.
24. Zembrzuski M., «*Donum intellectus*» według Bonawentury i Tomasza z Akwinu - *podporządkowywanie rozumienia czy wnikanie w głębię?* „Przegląd Tomistyczny” 23 (2017), s. 339-357.
25. Zembrzuski M., *Poznanie Adama i wiedza Chrystusa a intelekt możliwościowy i czynny*, „Rocznik Tomistyczny” 8 (2019), s. 123-138.

The Faith as an Act of the Intellect and the Issue of the Intellectuality of the Content of Faith (*intellectus fidei*) in Thomas Aquinas's Thought

Keywords: faith, intellect, reason, credibility, theology, Thomas Aquinas

The aim of this paper is to turn attention to works of Thomas on the human intellect in the context of faith, especially to understanding faith as an act of the potential intellect. Its aim is also exploration of the topic of intellectuality (cognoscibility) of truths which are considered the object of faith (*intellectus fidei*). This differentiation seems to be in line with the thought of Aquinas who in a different way presents the role of the intellect in the context of faith than he does in domain of theology (*sacra doctrina*). In the entire different way Thomas presents the intellect as that which acknowledges- directed by the will- statements about God and His relation to the creatures and the intellect which

penetrates, recognises, justifies and allows the will to rejoice truths flowing from the systematic presentation of the dogmas of faith. In this article we show faith as an act of the intellect along with doubt, conviction about something and hence acknowledging some statement or certainty. Faith is not any of the above acts but it consists of something that relates to them. Faith is an act of the intellect who recognised a statement on the basis of authority of a speaker, hence on the basis of truth which presents. In this paper we also present faith as one of the theological virtues and the role of intellectual activities in the area of faith and theology.

Tomasz z Akwinu

Kwestia o substancjach duchowych
(*Quaestio de spiritualibus creaturis*)
tłum. i oprac. Michał Zembrzuski

Warszawa 2023

Kwestia o substancjach duchowych jest dziełem filozoficznym, które zmierza do rozstrzygnięcia wielu zagadnień dotyczących relacji między substancjami duchowymi a ciałem. Substancje duchowe – zarówno aniołowie, jak i dusze ludzkie – są bytami realnymi, które wchodzi w relacje ze światem fizycznym: aniołowie przez poruszanie i przyczynowanie celowe, ludzie zaś wchodzi z materią w związek decydujący o tym, że ich natura stanowi *compositum*. Człowiek jednak, pomimo że jest zanurzony w cielesności, należy do substancji duchowych, gdyż ma władzę intelektu i woli, którymi tę cielesność dystansuje i z niej korzysta. *Kwestia o substancjach duchowych* Tomasza z Akwinu ukazuje piękno człowieka jako bytu, który nie podlega biologicznym determinacjom, ale o nich decyduje i nimi zarządza. Akwinata przekracza tym samym arystotelesowską definicję bytu ludzkiego. Człowiek bowiem nie jest zwierzęciem rozumnym, ale substancją duchową, która w swojej naturze ma zwierzęce ciało.

Wydanie książki dofinansowano ze środków Naukowego Towarzystwa Tomistycznego pochodzących z Funduszu na działalność statutową.

E-Book do pobrania gratis ze strony Naukowego Towarzystwa Tomistycznego –
www.tomizm.org

Nota o Autorach

Anton Adam – ks. prof. dr. hab., kapłan diecezji bańsko-bystrzyckiej (Słowacja). Stopnie naukowe uzyskał na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Obecnie wykłada na Wydziale Teologii Uniwersytetu Komenskigo w Bratysławie oraz na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Trnavskiego także w Bratysławie. Od 2005 roku popularyzuje teologię katolicką w radiu „Lumen”. Jest autorem ponad dwustu artykułów naukowych, które zostały opublikowane na Słowacji, w Polsce, na Czechach, w Rosji i na Ukrainie. Należy do Polskiego Towarzystwa Mariologicznego, Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Europejskiego Towarzystwa Teologii Katolickiej, Rady Ekumenicznej Konferencji Episkopatu Słowackiego, Rady Naukowej „Rocznika Tomistycznego”, Rady Naukowej Wydziału Teologicznego Uniwersytetu w Trnavie oraz Naukowego Towarzystwa Tomistycznego.

Artur Andrzejuk – prof. dr. hab., prof. zwyczaj. Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego (UKSW), na którego Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej kieruje Katedrą Historii Filozofii. Przewodniczący Naukowego Towarzystwa Tomistycznego, redaktor naczelny „Rocznika Tomistycznego”. Autor szeregu publikacji z zakresu teologii średniowiecznej, tomizmu, etyki i klasycznej filozofii człowieka. Interesuje się problematyką uczuć, sprawności i cnót moralnych, relacji osobowych. Jest uczniem Profesora Mieczysława Gogacza.

Nr ORCID: 0000-0002-7926-4070

Izabella Andrzejuk – dr, członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego oraz członek redakcji „Rocznika Tomistycznego”. Jest autorką ponad osiemdziesięciu artykułów o tematyce filozoficznej. Zainteresowania naukowe: historia filozofii (arystotelizm, tomizm, filozofia polska); filozofia, etyka, klasyczna teoria człowieka, filozoficzne podstawy mistyki. Napisała książkę pt. *Filozofia przyjaźni. Tomasz z Akwinu* (Warszawa 2007), (wspólnie z Arturem Andrzejukiem) *Tomasz z Akwinu jako etyk* (Warszawa 2021) oraz *Od etyki Arystotelesa do filozofii moralnej Tomasza z Akwinu* (Warszawa 2021).

Nr ORCID: 0000-0002-4961-2580

Paweł Borkowski – dr, absolwent Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego (licencjat, magisterium, doktorat). W życiu zawodowym pełnił różnorodne funkcje i zajmował różne stanowiska, m.in. nauczyciela, wykładowcy, tłumacza, publicysty. Obecnie tłumaczy dla wydawnictwa „eSPe”.

Agnieszka Gondek – dr nauk humanistycznych, filozof, absolwentka Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Urzędnik państwowy w Centralnym Zarządzie Służby Więziennej w Warszawie. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Specjalizuje się w zakresie filozofii wychowania. Nauczycielka akademicka z kilkuletnim doświadczeniem w zakresie nauczania filozofii i etyki, w tym etyki zawodu i historii filozofii. Opublikowała książkę *Filozofia wychowania. Filozofia jako podstawa wykształcenia ogólnego w szkole średniej* (Warszawa 2022). Zainteresowania naukowe skupiają się wokół antropologii filozoficznej, etyki, metafizyki i filozofii wychowania.

Nr ORCID: 0000-0003-1308-6424

Natalia Herold – mgr, absolwentka administracji na Uniwersytecie Gdańskim (lic.) oraz kierunku „samorząd terytorialny i polityka regionalna” na Uniwersytecie Warszawskim (mgr). Jest doktorantką filozofii Szkoły Doktorskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego oraz sekretarzem Zarządu Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Publikuje w „Roczniku Tomistycznym”.

Nr ORCID: 0000-0003-4761-9495

Marcin Karas – prof. dr hab., historyk filozofii - pracuje w Zakładzie Filozofii Polskiej Instytutu Filozofii UJ. Prowadzi badania z historii idei i z filozofii średniowiecznej, jest autorem ponad 180 publikacji. Ostatnio zajmuje się głównie kosmologią wczesnonowożytną i filozofią dziejów. Opublikował m.in. książki: *Koncepcja czasu w pismach Williama Ockhama* (Kraków 2003), *Natura i struktura wszechświata w kosmologii św. Tomasza z Akwinu* (Kraków 2007), *Z dziejów Kościoła. Ciągłość i zmiana w Kościele rzymskokatolickim w XIX i XX wieku* (Sandomierz 2008), *Integryzm Bractwa Kapłańskiego św. Piusa X* (Kraków 2008), czy też *Historiozofia Teilharda de Chardin wobec tradycyjnej myśli chrześcijańskiej* (Kraków 2012), *Książki Tomistycznie odczytane* (Warszawa 2022) oraz liczne artykuły i przekłady.

Nr ORCID: 0000-0002-2288-9512

Paweł Lesiński – dr, adiunkt w Katedrze Doktryn Polityczno-Prawnych i Prawa Rzymskiego na Wydziale Prawa i Administracji UMCS. Autor szeregu artykułów naukowych oraz rozdziałów w monografiach. W swojej działalności badawczej skupia się na zagadnieniach prawa niemieckiego i niemieckiej myśli politycznej i prawnej. Szczególnym zainteresowaniem darzy koncepcje niemieckiego liberalizmu oraz państwa socjalnego. Członek Stowarzyszenia Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej – Sekcja Polska IVR oraz Polskiego Towarzystwa Historii Prawa. Członek Zarządu - Sekretarz Stowarzyszenia Stypendystów DAAD w Polsce. Współpracuje również z Wyższą Szkołą Przedsiębiorczości i Administracji w Lublinie.
Nr ORCID: 0000-0001-6522-3625

Bożena Listkowska – dr, adiunkt w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Ukończyła studia filologiczne na Wydziale Humanistycznym Akademii Bydgoskiej oraz studia filozoficzne na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej UKSW. Doktorat nauk humanistycznych w zakresie filozofii otrzymała na UKSW w wyniku obrony rozprawy pt. *Łowańskie modyfikacje tomizmu tradycyjnego w pracach ks. Piotra Chojnackiego*; wersja książkowa: *Tomizm otwarty Piotra Chojnackiego* (Bydgoszcz 2014). Prowadzi badania nad współczesną filozofią polską. Przedmiotami jej zainteresowań są w szczególności filozofia człowieka i metafizyka. Współredaktor serii książek: *Tomizm polski 1879–1918. Słownik filozofów* (2014); *Tomizm polski 1919–1945. Słownik filozofów* (2014); i *Tomizm polski 1946–1965. Słownik filozofów* (2015). Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego.
Nr ORCID: 0000-0002-6635-5934

Małgorzata Łuszczynska – dr hab., prof. ucz. UMCS, pracownik w Katedrze Doktryn Polityczno-Prawnych i Prawa Rzymskiego na Wydziale Prawa i Administracji UMCS. Jest autorem licznych publikacji naukowych z zakresu filozofii prawa oraz historii doktryn polityczno-prawnych. Jej zainteresowania naukowe oscylują wokół problematyki społecznej nauki Kościoła katolickiego, tomizmu, myśli politycznej i prawnej średniowiecza, normatywizmu i jego krytyki, rozwoju filozofii prawa w okresie dwudziestolecia międzywojennego w Polsce. Członek Lubelskiego Towarzystwa Naukowego, Polskiego Towarzystwa Myśli Politycznej. Redaktor czasopisma „Annales UMCS sekcja G (lus)”.
Numer ORCID: 0000-0002-4387-8820

Konstanty Milancej – student filozofii na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego.

Maciej Nowak – inż. lic., obecnie kontynuuje studia magisterskie na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego, absolwent studiów inżynierskich kierunku Elektrotechnika na Politechnice Warszawskiej, członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Jest zainteresowany logiką i historią filozofii.

Tomasz Pawlikowski – dr hab., pracownik naukowy w Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy – Bibliotece Głównej Województwa Mazowieckiego. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Opublikował kilkadziesiąt tekstów naukowych w formie artykułów, recenzji lub monografii, głównie z zakresu filozofii, z których największe znaczenie ma książka *Prawda następstwem istnienia. Problem prawdy w interpretacji św. Tomasza z Akwinu* (2013). Jest ponadto autorem 127 haseł w *Powszechnej Encyklopedii Filozofii* i 32 w *Encyklopedii Filozofii Polskiej*. Podejmuje także tematy związane z historią księgozbiorów.
Numer ORCID: 0000-0003-0618-611X

Magdalena Płotka – dr hab., profesor uczelni w Katedrze Historii Filozofii Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Z-ca redaktora naczelnego „Rocznika Tomistycznego”, członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Interesuje się średniowieczną filozofią praktyczną, historią filozofii polskiej w XV i XVI wieku, paleografią łacińską oraz filozofią współczesną. Jest autorką książki *Metafizyka i semantyka. Filozofia Jana Wersora* (Warszawa 2013), *Filozofia jako praktyka. Myśl krakowskiego praktycyzmu w XV i XVI wieku* (Warszawa 2016) oraz *Tomasz z Akwinu o przyjemności* (Warszawa 2021). Publikuje w „Rocznikach Filozoficznych”, „Edukacji filozoficznej”, „Filo-sofij”, „Roczniku Tomistycznym” i in.
Numer ORCID: 0000-0002-6993-2178

Jan Pociąg – mgr inż., magister teologii. Przygotował rozprawę doktorską w Instytucie Filozofii UJ na temat związków filozofii ks. prof. Tadeusza Wojciechowskiego z odkryciami fizyki i biologii dwudziestego wieku (2017). Jego zainteresowania naukowe skupiają się wokół aktualizacji tomizmu w oparciu o współczesny obraz świata opracowany przez nauki przyrodnicze.

Jest członkiem Sodalicji Świętej Jadwigi Królowej.
Numer ORCID: 0000-0001-5698-6401

Peter A. Redpath – jest rektorem Adler-Aquinas Institute; jest również dyrektorem Aquinas School of Leadership, kierownikiem studiów tomistycznych w Holy Apostles College and Seminary (USA), a także aktywnym badaczem na Uniwersytecie Abat Oliba w Barcelonie (Hiszpania).

Karolina Sienkiewicz – magister pedagogiki przedszkolnej i wczesnoszkolnej, absolwentka i wykładowca Akademii Białskiej im. Jana Pawła II w Białej Podlaskiej. Jej zainteresowania naukowe oscylują wokół pedagogiki przedszkolnej, komunikacji społecznej i pedeutologii nauczyciela.
Numer ORCID: 0009-0004-7424-8989

Tomasz Łukasz Stanowski – magister filozofii, doktorant na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Przygotował rozprawę doktorską o Józefie Gołuchowskim pod kierunkiem prof. dr hab. Marcina Karasa.
Numer ORCID: 0000-0002-7462-9667

Antoni B. Stępień – prof. zw. dr hab., emerytowany profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Głównym przedmiotem jego zainteresowań filozoficznych są trzy dyscypliny: teoria poznania, metafizyka i estetyka. W teorii poznania podejmował fenomenologiczną analizę deskrypcyjną, dyskusję ze sceptycyzmem oraz obronę możliwości wiedzy koniecznej dotyczącej świata. Jego teorię poznania należałoby określić mianem fundacjonalistycznej, maksymalistycznej i realistycznej. W metafizyce argumentuje za pochodnością świata od bytu absolutnego, osobowego, nieskończonego, wszechwiedzącego, wszechmocnego i nieskończenie dobrego; za odrębnością substancjalną człowieka w stosunku do innych bytów, w tym za niematerialnością najważniejszych działań umysłu ludzkiego oraz za istnieniem wolnej woli. Tezy te skłaniają go do uznania, że sens życia ludzkiego wykracza poza istnienie w świecie materialnym w takiej formie, w jakiej go teraz znamy. W stosunku do swego stanowiska filozoficznego używa określenia: „tomizm egzystencjalny w niektórych sprawach fenomenologizujący”. W estetyce podlega wpływowi fenomenologii w wydaniu Ingardena, a szczególnie aksjologii fenomenologicznej. Jest autorem takich prac jak: *Wstęp do filozofii* (5 wydań); *Wprowadzenie do metafizyki*

(Kraków 1964); *O metodzie teorii poznania* (Lublin 1966); *Elementy filozofii* (Lublin 1980); *Propedeutyka estetyki* (2 wydania); *Zagadnienie punktu wyjścia w filozofii. Teorie relacji: filozoficzne i logiczna* (Lublin 2005); *Studia i szkice filozoficzne* (3 tomy, Lublin 1999 – 2015).

Marian Szymonik – ks., dr hab. nauk humanistycznych w zakresie filozofii. Wykładowca Wyższego Seminarium Duchownego w Częstochowie; „profesor stały” i wykładowca w Wyższym Instytucie Teologicznym w Częstochowie. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Nr ORCID: 0000-0002-0796-8001

Michał Zembrzusi – dr hab., profesor uczelniany w Katedrze Historii Filozofii Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej UKSW. Pełni funkcję Zastępcy Przewodniczącego Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Jest dyrektorem serii wydawniczej „Biblioteka Rocznika Tomistycznego”. Interesuje się problematyką epistemologiczną w starożytności i średniowieczu, a szczególnie problematyką pamięci i teorią intelektu możliwościowego i czynnego. Jest współredaktorem książek w serii „Opera Philosophorum Medii Aevii”. W 2019 roku opublikował monografię pt. *Filozofia intelektu. Tomasza z Akwinu koncepcja intelektu możliwościowego i czynnego*. Jest autorem przekładów: Tomasz z Akwinu, *Komentarz „O pamięci i przypominaniu”* (Warszawa 2012), Tomasz z Akwinu, *Komentarz do De hebdomadibus Boecjusza* (Warszawa 2021) oraz Tomasz z Akwinu, *Kwestia o substancjach duchowych* (Warszawa 2023). Nr ORCID: 0000-0003-4647-479X

Michał Ziółkowski MI – dr, członek Zakonu Posługujących Chorym (*Ministri Infirmorum*), członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Autor książki *Pokonać śmierć czy zmienić człowieka. Ideologia współczesnego transhumanizmu wobec heterodoksji Mikołaja Fiodorowa* (Warszawa 2020), *Biblijny ślad pięty. Na tropach antychrysta* (Warszawa 2022). Publikuje w kwartalniku „Fides et Ratio”, serii „Universum Ethicae Christianae” oraz „Roczniku Tomistycznym”. Zainteresowania naukowe skupia wokół: filozoficzno-teologicznej analizy transhumanizmu oraz związanych z tym nurtem problemów bioetycznych i etyce sztucznej inteligencji; ewolucji idei antychrysta w tekstach biblijnych; filozofii tomizmu konsekwentnego; koncepcji myślicieli rosyjskiego renesansu filozoficzno-religijnego. Nr ORCID: 0000-0001-5369-071X